

PRIMERES JORNADES D'ESTUDIS LOCALS

MONTUÏRI: TERRES I GENT

PRIMERES JORNADES D'ESTUDIS LOCALS

Del 28 al 30 de novembre de 2008

Ajuntament de Montuïri

2010

Montuïri: terres i gent. Primeres Jornades d'estudis locals

© 2010: els autors

© de l'edició: Ajuntament de Montuïri

Edició a cura de Maria Salvà i Joan Miralles i Monserrat

Coberta: Plaça de ses Tres Creus

Producció i fotocomposició: Documenta Balear SL

Impressió: Publidisa

Amb el suport de

Dipòsit Legal: PM-1.797-2010

ISBN: 978-84-15081-33-3

TAULA

Pròleg

GABRIEL MATAS ALCOVER, Batle de Montuïri. 7

Montuïri: terres i gent

COMITÈ ORGANITZADOR 11

Conferència inaugural

MARTORELL, A.: *El ball de cossiers* 13

Primera ponència

PICORNELL, Climent: *El Pla, entre la Mallorca profunda i la real* 25

Comunicacions

FERRER, Gabriel J.: *Estims de Montuïri. 1578-81. Estructura de la propietat*. 29

ROSSELLÓ, Vicenç M.; ROTGER, Francesca R.: *El mapa de Montuïri de Gaspar Mas «Comelles» (segle XIX)*. 39

VALERO, Gaspar: *Les possessions de Montuïri segons els estims de 1685*. 47

Segona ponència

SUNYER, Josep R.: *Notes sobre el medi natural del Pla de Mallorca: els vertebrats* 57

Comunicacions

LLABRÉS, Margalida: *La vegetació del terme de Montuïri* 69

Tercera ponència

AMENGUAL, Paula M.; FERRÉ, Marc; FORÉS, Albert; LULL, Vicente; MICÓ, Rafael; PALOMAR, Beatriz; RIHUETE, Cristina; RISCH, Roberto: *La prehistòria de Montuïri a través de les investigacions a Son Forners* 77

Comunicacions

ARGENTE, José Fco; ROSSINYOL, Joan: *Breu presentació del Mapa del Patrimoni històric de Montuïri* 93

FERRÉ, Marc; FORÉS, Albert: *«La història a les teves mans»: una proposta didàctica del Museu Arqueològic de Son Fornés*. 95

Quarta ponència

DEYÀ, Miquel J.: *L'Antic Règim a Montuïri, aspectes socioeconòmics* 107

Comunicacions

ALOMAR, Antoni Ignasi: *El terme de Montuïri als inventaris de béns de l'Arxiu del Regne de Mallorca (1516-1802)*. 123

AMENGUAL, Cristòfol; AMENGUAL, Paula M.; RIBAS, Catalina M.;	
RIBAS, Miquel: <i>Sobre el succés del Puig Moltó (1948)</i>	153
BARCELÓ, Maria: <i>Inventaris de la possessió de Sabor (1472)</i> <i>i de la possessió d'Alcoraia (1548)</i>	167
BERNAT, Margalida; SERRA, Jaume: « <i>Culpes de cada un</i> ».	
<i>Penes d'haver a les Germanies de Montuïri (1521-1524)</i>	175
MARIMON, Antoni; MAYOL, Gabriel: <i>Política i eleccions a Montuïri</i> <i>sota la Restauració (1874-1923)</i>	201
MAS, Guillem: <i>Govern local a Montuïri a la segona meitat del s. XVII</i>	209
MAYOL, Gabriel: <i>El trienni constitucional a l'Ajuntament</i> <i>de Montuïri (1820-1823)</i>	219
MIRALLES, Joan; JAUME, Honorat: <i>Una enquesta historicosociològica</i> <i>sobre l'emigració balear a Cuba. El cas de Montuïri</i>	229
MIRALLES, Miquel; FERRER, Miquel: <i>Aproximació a la història</i> <i>de Montuïri a partir dels agents socials que intervenen</i> <i>en l'educació (s. XVIII-XIX)</i>	237
SEGUÍ, Gabriel: <i>Lluc per Mallorca... Notes sobre la relació entre</i> <i>el santuari de Lluc i la vila de Montuïri</i>	249

Cinquena ponència

PALOU, Joana Maria: <i>Sobre el patrimoni artístic de Montuïri:</i> <i>l'Església parroquial</i>	269
---	-----

Comunicacions

ARBONA, Onofre: <i>La publicació de Montuïri «Bona Pau»</i>	287
CARBONELL, Xavier: <i>Un instrument musical representat</i> <i>en el retaule de Mateu Llopis de l'Església parroquial de Montuïri</i>	293
GOMILA, Biel: <i>Puput xerrador, Als pares i Es revolt</i>	309
GOMILA, Joana: <i>Per un cens de museus i col·leccions de la vila</i>	321
MAS, Catalina: <i>La creu d'en Gegues i la creu del Molinar de Montuïri.</i> <i>Problemàtica i possibilitats en la restauració i la conservació.</i>	335
MAYOL, Jaume: <i>Cas metge Ferrando. Una casa de Guillem Forteza, 1925</i>	341
MUNAR, Felip: <i>Els glosadors de Montuïri, avui</i>	351
OLLERS, Pere: <i>Urbanisme i patrimoni cultural. El cas de Montuïri</i>	373
PARETS, Joan; CORTÈS, Santiago: <i>Apunts sobre el fet musical a Montuïri.</i>	385
SERVERA, Lluís: <i>Les eines antigues de la possessió d'Alcoraia</i>	391
VIBOT, Tomàs; VILLALONGA, Josep: <i>Els Socies de Tagamanent:</i> <i>història, propietat i patrimoni</i>	399

Sisena ponència

MIRALLES MONSERRAT, Joan: <i>Onomàstica de Montuïri.</i>	411
--	-----

Comunicacions

CANUTO, Francesc: <i>Sobre el topònim Son Fortuny</i>	425
MAYOL, Margalida; RIGO, Maria Antònia: <i>Noms de pila de Montuïri</i> <i>(1950-2008).</i>	431
ROSSELLÓ BORDOY, Guillem: <i>Alguns topònims d'època</i> <i>islàmica a Muntuy.</i>	439

TERCERA PONÈNCIA

LA PREHISTÒRIA DE MONTUÏRI A TRAVÉS DE LES INVESTIGACIONS RECENTS A SON FORNERS

PAULA Mª AMENGUAL, MARC FERRÉ, ALBERT FORÉS, VICENTE LULL, RAFAEL MICÓ,
BEATRIZ PALOMAR, CRISTINA RIHUETE i ROBERTO RISCH

Introducció

L'objectiu de la nostra ponència és presentar una breu síntesi de l'estat de la qüestió sobre el poblament prehistòric de Montuïri, a través dels estudis realitzats a Son Forners, l'únic jaciment arqueològic excavat al terme municipal. Aquest resum recull els aspectes més rellevants de les investigacions recents, coordinades des del Museu Arqueològic de Son Fornés pel Grup de Recerca en Arqueoecologia Social Mediterrània, vinculat al Departament de Prehistòria de la Universitat Autònoma de Barcelona¹.

Son Forners està situat a 2,4 km al nord-oest del nucli urbà de Montuïri, a la finca del mateix nom, localitzada al km 3,5 de la carretera Ma-3200, direcció Pina (39º 35' 3" lat. N i 2º 58' 13" long. E). El jaciment, actualment considerat Bé d'Interés Cultural, va ser declarat monument històric artístic pel Decret núm. 2563, de 10 d'octubre de 1966, gràcies a les breus descripcions sobre l'existència d'un talaiot². Les restes arqueològiques identificades en el decurs dels nostres treballs de prospecció abasten unes 3 ha i, des de final de l'any 2001, tota l'extensió del jaciment roman dins dels límits d'una finca de cent mil m² i titularitat municipal.

Els treballs de prospecció sistemàtica de Son Forners, iniciats l'any 1997, es van complementar, posteriorment, amb els del terme municipal. Per a la compilació dels 74 jaciments i llocs d'interès arqueològic que formen part de la nostra base de dades, hem comptat amb la col·laboració decisiva de José Francisco Argente i de José Antonio Encinas (figura 5). Les darreres prospeccions de camp, realitzades fa només dos mesos, inclouen tècniques de detecció geomagnètica i geoelectrica (en col·laboració amb les universitats de Colònia i de Kiel).

El programa d'excavacions sistemàtiques començà l'any 1975 i comprèn un total de tretze campanyes, la darrera de les quals va tenir lloc durant l'estiu de 2008 (taula 1).

¹ El Projecte Son Fornés aglutina una trentena de professionals de diferents universitats i centres d'investigació, dins un programa de recerca multidisciplinar amb especial èmfasi en les transformacions d'ordre ecològic, econòmic i social dins el seu marc històric.

² MASCARÓ, 1967a; MASCARÓ, 1967b.

L'objectiu de les primeres intervencions fou establir la seqüència cronològica i estratigràfica a partir de l'excavació de l'interior i l'exterior del Talaiot 1. El programa d'excavació en extensió començà a partir de la cinquena campanya i ha predominat com a estratègia d'intervenció fins a l'actualitat. Aquest programa és idoni per investigar assentaments plurifàsics, com el de Son Forners, on l'objectiu és la recuperació global (extensiva) d'estructures per horitzons sincrònics. A més de les zones D i E, localitzades a l'àrea central del poblat (figures 1 i 2), les intervencions a les zones F, G i H (figures 3 i 4) també han permès recuperar una extensa documentació sobre aspectes clau de l'organització de l'assentament, des dels inicis del primer mil·lenni abans de la nostra era fins a les darreres freqüentacions d'època medieval.

Els inicis de l'ocupació estable

La primera ocupació de Son Forners data dels inicis del segle IX cal ANE³ i s'inaugura amb la construcció dels talaiots. No hem trobat cap nivell arqueològic ni tampoc cap índex superficial fefaent d'èpoques més antigues⁴. Tanmateix, dins el terme municipal de Montuïri, les evidències d'un poblament del segon mil·lenni són molt minses⁵, fet que podria relacionar-se, almanco parcialment, amb l'impacte de l'antropització del paisatge en èpoques posteriors⁶. És possible que algunes de les nombroses coves del municipi⁷, especialment les artificials (hipogeus), haguessin estat emprades com a llocs d'enterrament d'una comunitat propera (figura 5), però la manca d'investigacions sistemàtiques no permet confirmar-ho⁸. En qualsevol cas, aquest panorama s'adiu amb les conclusions de les anàlisis espacials a escala insular. Si bé les societats de la segona meitat del segon mil·lenni van ser les primeres en colonitzar el conjunt de l'illa, les

³ Cronologia en anys calendàrics (ANE, abans de la nostra era) basada en la calibració (cal) de les anàlisis de ¹⁴C. Els detalls de la sèrie de datacions radiocarbòniques de Son Forners, formada per 35 determinacions, pot consultar-se a MICÓ, 2005, p. 380-398. Aquesta obra també ofereix un extens estat de la qüestió sobre la periodització de la prehistòria de les Illes Balears, sintetitzat a MICÓ, 2006. Una altra proposta recent és la de l'equip de la UIB (GUERRERO, 2007).

⁴ Cap de les restes arquitectòniques visibles en superfície pot identificar-se amb garanties amb els recintes d'habitació amb planta de nau invertida i murs ciclopis de doble parament, anomenats naviformes, malgrat algunes propostes recents (PONS, 1999, p. 211).

⁵ G. Pons i Homar identifica «restes mobles pretalaiòtiques en superfície» a Son Palou i Tagamanent (1999, p. 211) i J. A. Encinas fa esment de la troballa de ceràmiques incises a les coves de Son Manera i a la Tanca de Can Calussa (2007, p. 36 i 45). Recentment, hem tengut notícies d'un possible naviforme a Son Deixobte, gràcies a una planimetria original de J. A. Encinas.

⁶ S'ha demostrat l'existència d'una relació estadísticament significativa entre un alt grau d'explotació del sòl, fruit dels treballs agrícoles, i una baixa densitat d'ocupació prehistòrica (GILI, 1995, p. 119-120).

⁷ ENCINAS, 2006, p. 128.

⁸ L'única intervenció realitzada data de només tres anys i es restringeix a la neteja i inspecció superficial de la Cova d'en Baco, afectada per les obres de condicionament de la carretera Palma-Manacor. La destrucció parcial del seu tancament i la finalització del control arqueològic sense una excavació rigorosa del dipòsit, que encara roman *in situ* però segellat sota una capa de formigó, és un exemple més de la manca de protecció que pateix el patrimoni arqueològic insular, així com de la incompetència de l'administració, que hauria de promoure el seu coneixement i gaudi públics.

manifestacions de la seva presència –ja sigui en forma de nuclis naviformes o d'hipogeus d'enterrament col·lectiu– són molt més abundants a la perifèria que a les terres de l'interior⁹.

Actualment, existeix un consens prou generalitzat de considerar que la clau de l'expansió del poblament prehistòric, que culminà amb la creació dels poblats talaiòtics consolidats, rau més en processos de concentració demogràfica i explotació de nous territoris que en l'arribada de nous contingents poblacionals. És des d'aquesta perspectiva que ens hem de demanar quins factors haurien estat determinants en l'elecció dels llocs específics on es fundaren els nous poblats. Les característiques físiques de l'entorn de Son Forners són especialment rellevants per respondre aquesta qüestió. Es tracta d'una zona de terres baixes i relleu molt suau, amb una altitud mitjana de 120-130 m, situada just a la divisòria de les conques que desemboquen al litoral de Campos i a la badia d'Alcúdia, al sud-oest i al nord-est de l'illa respectivament¹⁰. L'emplaçament de Son Forners, just a la perifèria d'una zona fàcilment inundable durant la temporada de pluges i que en el passat podria haver tengut un aspecte lacunar, afavoriria l'aprovisionament d'aigua i pastures necessàries per al manteniment dels ramats, base del sistema productiu. En els darrers anys, hi ha hagut pluges intenses i una manca de manteniment en certs punts de la xarxa de síquies i canalitzacions antigues (albellons), que aboquen l'excedent d'aigua al Torrent de Pina. Això ha permès comprovar la facilitat amb què els camps propers al jaciment romanen inundats durant un bon nombre de mesos. En el passat, l'àrea afectada cobriria una important extensió i aquesta podria ser una raó de pes per explicar l'absència de jaciments arqueològics fins a Son Coll Nou (Algaida) i els Baixos de Pina¹¹.

L'inventari de jaciments contemporanis a Son Forners durant el període Talaiòtic és molt heterogeni quant a composició i n'inclou molts d'arrasats i, fins i tot, desapareguts (taula 2). La distribució de les estacions de Montuïri, que podem adscriure amb certesa al període Talaiòtic, presenta una marcada concentració al nord del terme municipal, amb Son Forners com a límit occidental i, en general, repeteix l'esquema d'ocupació de terres baixes i proximitat a les capçaleres dels torrents avui canalitzats (figura 5). Es tracta de llocs, per tant, que garantien l'assentament estable de societats dependents de l'explotació dels recursos agropecuaris i amb una forta base ramadera.

Hem de subratllar que el llistat de jaciments que hem emprat només inclou aquells llocs que podem adscriure clarament al període, és a dir, a la formació social caracteritzada per l'ús dels talaiots. Val la pena subratllar aquest extrem, atès que la tradició investigadora acostuma a emprar el terme *talaiòtic* per qualificar moltes de les evidències arqueològiques classificables fins a la conquesta romana.

El col·lapse de la societat organitzada al voltant dels talaiots i els canvis subsegüents vinculats amb la inclusió dels pobles baleàrics dins l'òrbita de les potències esta-

⁹ GILI, 1995; PONS, 1999.

¹⁰ FERRES i GURT, 1984.

¹¹ Pot consultar-se la documentació cartogràfica publicada a ARAMBURU-ZABALA, 1998, p. 292 i PONS, 1999, full de Porreres.

tals de la Mediterrània són prou rellevants per justificar la discriminació de diferents períodes històrics. En una publicació recent, hem tractat una vegada més i amb força detall aquest tema¹² i no ens hi estendrem més aquí. Val a dir, però, que la revisió dels contextos estratigràfics i els elements de cronologia absoluta i relativa situen el període Talaiòtic entre ca. 900 i 550 abans de la nostra era, just després d'un període d'assajos en la construcció de monuments turriformes que tal vegada abasta dues centúries. Per tant, en absència de talaiots, només les evidències arqueològiques clarament atribuïbles a aquest període, és a dir, les que presenten afinitats tipològiques i tecnològiques amb les trobades en els nivells arqueològics ben contextualitzats, són les que consideram com a talaiòtiques.

Aquest tema és cabdal quan consideram les produccions ceràmiques, ja que les seves restes són habitualment els fòssils directors per establir cronologies i tenen un protagonisme absolut en els treballs de prospecció arqueològica. Adscriure al període Talaiòtic els bocins de peces modelades a mà i amb inclusió de partícules minerals de color blanc (calcita espàtica mòlta) dins la matriu d'argila ha estat una pràctica habitual. Això no ha contribuït gens a clarificar els seus límits, atès que la conjunció d'ambdós trets tecnològics es verifica des de, com a mínim, el 1600 cal ANE i perdura fins després de la conquesta romana. Un altre problema habitual és la pobra conservació d'aquesta vaixel·la (figura 5)¹³ en superfície, especialment en aquells llocs que han experimentat una ocupació continuada en el temps, com Son Forners. És per aquest motiu que el llistat de jaciments que hom pot considerar talaiòtics al terme municipal de Montuïri és molt més restringit del que s'havia considerat fins ara.

Noves dades per al coneixement de la societat talaiòtica de Son Forners

La nova etapa d'excavacions a Son Forners ha incrementat el registre documental del període Talaiòtic¹⁴ amb l'excavació d'un tercer talaiot (T3)¹⁵ i dues estructures domèstiques més (HT6 i HT7)¹⁶. També hem d'esmentar que, a l'extrem septentrional de la finca i dins un enclavament molt perifèric respecte a l'àrea central del poblat, hem localitzat un claper que possiblement amagui les restes d'un quart talaiot. De confirmar-se la seva entitat, aquest monument refermaria la centralitat de Son Forners respecte als nuclis de població situats a l'est, de menor envergadura i, per tant, amb menor densitat demogràfica, dins un territori marcat per possibles relacions de dependència.

¹² LULL *et al.*, 2008, p. 37-60.

¹³ Per a un estat de la qüestió actualitzat sobre la producció talaiòtica mallorquina vegi's LULL *et al.*, 2008. Aquesta investigació comprèn tots els exemplars amb perfil sencer conservats als diferents museus fins avui dia i que ha estat possible analitzar de forma directa. De les 91 peces analitzades, 38 són de Son Forners, circumstància que emfasitza el protagonisme i potencial d'aquest jaciment en l'àmbit de la recerca del període Talaiòtic.

¹⁴ GASULL *et al.*, 1984a, 1984b i 1984c.

¹⁵ LULL *et al.*, 2002 i 2003 i AMENGUAL *et al.*, e.p.

¹⁶ LULL *et al.*, 2002, 2003, 2006 i 2008b.

Gràcies a les evidències estratigràfiques recuperades i a les mostres orgàniques datades per ^{14}C , sabem que els talaiots van ser les primeres construccions aixecades en el moment de la fundació del poblat. La monumentalitat d'aquests edificis implica, al marge de qualsevol connotació política o simbòlica, la disponibilitat d'una elevada força de treball i una base subsistencial eficaç. És en aquest sentit que podem considerar els talaiots com a veritables símbols de la comunitat: són el primer requisit de la seva existència i, almanco a Son Forners, l'expressió més acurada dels vincles de reciprocitat en els quals es fonamentava la seva organització social i econòmica.

Els tres talaiots excavats presenten una certa alineació nord-oest/sud-est (figura 1) i es distribueixen a distàncies força regulars, de forma que el T3, localitzat a l'extrem sud-oriental del jaciment, es troba a 60 metres del T2 i a 90 del T1. En conjunt, configuren un front amb un ampli domini visual de les terres baixes de l'oest, amb el massís de Randa com a principal punt de referència a l'horitzó. D'altra banda, gràcies a la campanya de restauració realitzada l'any 2007, hem pogut verificar que el lloc ocupat pel T1 –el més gran de tots i, de fet, el més gran de Mallorca quant a diàmetre màxim (17,3 m)– tenia molt a veure amb la disponibilitat de matèria primera, atès que tota la seva banda occidental, exempta d'edificacions annexes, es troba al peu de la pedrera d'on s'extreien els blocs emprats en la seva construcció. A més, l'anàlisi comparativa de la pedra utilitzada en els diferents monuments confirma que la majoria del material és de natura calcària, amb l'excepció d'alguns carreus de conglomerat, emprats exclusivament per bastir els dintells i les columnes. Aquestes roques, caracteritzades per una major solidesa, també formen part del substrat geològic de l'entorn de Son Forners¹⁷, però l'extracció i el desplaçament haurien implicat un esforç superior.

Sembla que la grandària del T1 està relacionada amb la construcció d'una càmera encastada en el seu parament de 5 m de gruix, un fet també singular al conjunt de l'illa i, possiblement, relacionat amb la funció d'aquest talaiot com a centre de processat i repartiment de carn¹⁸. Era com una mena de rebost o fresquera per al manteniment temporal de les peces, abans de la seva distribució. A Mallorca, la major part dels talaiots circulars, com els tres de Son Forners, tenen un diàmetre màxim d'entre 10 i 12 m, amb pocs exemplars per sota dels 9 i per damunt del 14¹⁹. En aquest sentit, el T2, amb 14,4 m, també es troba entre els exemplars grans, mentre que el T3, amb 12 m, ocupa la franja alta de la mitjana.

Els portals d'accés estan orientats en la mateixa direcció, cap al sud-est, coincidint amb el patró predominant al conjunt de Mallorca²⁰. El cas del T2 és certament especial, atès que en el moment del seu darrer ús no tenia porta i s'hi accedia davallant des del sostre mitjançant una escala helicoidal que conduïa fins a la petita cambra. Les recents excavacions de la façana amb motiu de les intervencions als sectors adja-

¹⁷ IGME 1992: full 692. P. 39-27.

¹⁸ GASULL *et al.*, 1984a i 1984b; LULL *et al.*, 2001.

¹⁹ ARAMBURU-ZABALA, 1998, p.134-135 i taula 2.

²⁰ ARAMBURU-ZABALA, 1998, p. 138 i taula 2.

cents (zones D i E) han permès verificar el perfil troncocònic del seu bastiment i, en conseqüència, l'increment de mida de la base (14,4 m) respecte a la cresta (12 m). També hem detectat treballs de reparació que implicaven la recol·locació dels grans carreus a mode de taps d'esbucament, així com la ubicació original del portal d'accés al quadrant sud-est, el qual va ser completament condemnat en temps posteriors. La remodelació arquitectònica de l'edifici, tal vegada conseqüència d'alguns punts febles en el seu bastiment, es completà amb la construcció d'una nova paret interior que reduí l'espai de la cambra i en la qual s'encastà l'escala d'accés. Aconseguir una cambra més petita, de només 4,2 m de diàmetre i 9 m² d'espai hàbil, sembla haver estat determinant en el tipus de reunions que hi tenien lloc, atès que només hi podia participar un reduït nombre de persones. Aquestes reunions es relacionarien amb l'àmbit de la ideologia i de la decisió política²¹. A més, estaven estretament vinculades a l'administració i el consum d'unes begudes, inferides a partir de la troballa d'un conjunt singular de vasos ceràmics únics tant al poblat com, de moment, a la resta de l'illa.

És interessant assenyalar que les dimensions originals de la cambra del T2, al voltant dels 6,6 m de diàmetre, són coincidents amb les dels altres edificis (T1: 6,6m; T3: 6,7 m) i no mostren cap mena de relació amb les notables diferències de mida màxima. Aquesta regularitat en les dimensions de l'espai hàbil podria respondre a les limitacions del material llenyós emprat per a la construcció del sòtil i que configurava l'estructura bàsica de la planta superior (terrat). Les anàlisis de les abundants restes de bigues carbonitzades que hem recuperat als diferents edificis han determinat que totes eren d'ullastre (*Olea europaea*)²². És una fusta amb una elevada densitat i duresa i, alhora, amb molt bona resistència a la compressió i la flexió, trets molt adients per als treballs de construcció. Malgrat això, aquests arbres no acostumen a assolir l'envergadura suficient per tallar bigues de gran longitud i, per tant, la seva utilització imposava límits tècnics a les dimensions de les taulades dels talaiots. El mateix factor proporciona una explicació funcional a la tècnica d'apropament de filades per al bastiment de les parets interiors; també permet entendre el progressiu augment de mida del blocs de la columna on recolzava el bigam.

Com el Talaiot 2, el T3 també va ser remodelat (figura 3), però en aquest cas els canvis són fruit de les necessitats d'una altra època i d'una societat ben diferent: la que visqué a Son Forners devers el segle IV abans de la nostra era²³. Les reformes més destacades implicaren una reorientació dels brancals de la porta d'accés, l'eliminació de la columna central, la modificació del traçat circular de la cambra al terç oriental, la compartimentació de l'espai i, finalment, la construcció d'un seguit d'infraestructures necessàries per a les noves funcions del recinte. Malgrat això, una petita part del dipòsit arqueològic relacionat amb l'ús original de l'edifici va romandre intacte damunt la

²¹ GASULL *et al.*, 1984b.

²² PIQUÉ i NOGUERA, 2002, p. 296 i taula 1. Les anàlisis d'aquests investigadors sobre les restes antracològiques atribuïbles a material combustible (associades a estructures de combustió) també han determinat l'ús gairebé exclusiu d'ullastre.

²³ LULL *et al.*, 2002 i 2003, AMENGUAL *et al.*, e.p.

roca mare i ha permès, entre d'altres aspectes, verificar el registre de l'atuell ceràmic i precisar la seva cronologia.

Pel que fa als habitatges, les noves intervencions han ampliat l'àrea coneguda fins al moment contrastant positivament el model de recintes aferrats radialment als talaiots (HT6²⁴, al sud-est del T2), així com la hipòtesi d'altres enclavaments conformant un segon anell respecte al primer (HT7²⁵, adossada a l'HT1). L'excavació de l'HT7 va concloure fa només tres mesos i encara és prest per pronunciar-se respecte a la seva funcionalitat. Possiblement, estigui més vinculada a la necessitat d'establació temporal dels ramats que als espais on es desenvolupava la vida quotidiana de les diferents unitats domèstiques. També hem d'assenyalar que, gràcies a les intervencions al sud del T3 (zona H²⁶), on l'impacte de l'ocupació de l'espai en temps posteriors és extraordinàriament notòria, hem trobat nous indicis dels grans murs ciclopis que connecten els talaiots i que funcionaven com a elements d'ordenació de l'espai, obrien els accessos i proporcionaven al conjunt un aspecte compacte i ben planificat.

L'excavació íntegra de les restes de l'HT6 (figura 2)²⁷ ha permès definir una sèrie d'elements arquitectònics típics dels habitatges talaiòtics de Son Forners. En són exemples els murs ciclopis de pedra seca i doble parament, aixecats directament damunt la roca mare i que delimiten la façana; l'ús d'una columna central per al sosteniment del sostre; la inclusió d'una foganya, un escudeller i una arqueta de pedra dins el repertori d'infraestructures; la construcció d'un sistema d'accés per salvar el desnivell entre el pis i l'exterior. La superfície estimada del recinte, amb uns 25-30 m² habitables, així com la seva situació i orientació respecte al T2, també són factors a tenir en compte en el capítol de les similituds. Pel que fa a aquest darrer punt, l'HT6 emula la situació i orientació de l'HT1 respecte del T1: ambdues habitacions són de planta arronyonada, aprofiten la façana meridional d'un talaiot com a paret mestra i presenten dues fornícules enllosades i encastades en el mur que es troba en estreta connexió espacial amb el portal d'accés al talaiot.

El repertori d'artefactes mobles de l'HT6 també és molt semblant al de la resta d'habitacions conegudes, tant pel que fa al tipus de vaixel·la i d'eines com a la seva caracterització morfotipològica. A Son Forners, un reduït ventall de recursos productius i dispositius d'emmagatzematge bastava per mantenir un grup d'entre cinc i nou persones amb capacitat per satisfer tots els àmbits de la vida quotidiana. La distribució espacial dels habitatges i dels propis artefactes assenyala certa discriminació entre àmbits de descans i de treball. De tota manera, no tenim cap indicatiu d'àrees especialitzades o obradors per a les múltiples activitats documentades: el treball de la pell, el processat del menjar, la producció terrissaire... L'anàlisi tecnològica, morfomètrica i funcional del ventall de contenidors ceràmics²⁸, utilitatge d'os (punxons) i estris de pedra

²⁴ LULL *et al.*, 2006.

²⁵ LULL *et al.*, 2008b.

²⁶ LULL *et al.*, 2005.

²⁷ LULL *et al.*, 2006.

²⁸ LULL *et al.*, 2008a.

(molins, morters, lloses, allisadors, percussors i pics)²⁹ –tots ells creats a partir de matèries primeres locals molt accessibles– subratlla la polifuncionalitat d'aquests productes. La seva elaboració s'ajustava a tradicions molt arrelades al conjunt de l'illa i que denoten un elevat grau de comunicació i extensió dels coneixements tècnics.

La fi del món talaiòtic i el desenvolupament d'una nova societat

El nivell d'abandonament enregistrat a tots els recintes talaiòtics de Son Forners es caracteritza per un incendi massiu, testimoni del conflicte violent que destruí l'assentament. En el segle V cal ANE i damunt les seves runes, començà a proliferar un nou poblat format per cases disperses (HPT1 – HPT4, figura 2), que trenquen amb l'anterior model compacte i ben planificat³⁰.

Els vestigis de les tradicions anteriors són ben palesos en els àmbits productius. Així, per exemple, observam la continuïtat de certs models ceràmics molt populars, com els grans contenidors amb agafadors damunt l'espalla (pitoides) i la vigència de tot el ventall d'instrumental lític. Tot i així, les innovacions són molt més destacables i apunten a una diversificació i augment net de la producció, acompanyats d'un increment dels intercanvis i del consum de productes forans.

En l'àmbit de la terrissa³¹, destaca la introducció de formes insòlites en temps anteriors, com les gerres o els ribells. També hi ha la proliferació d'elements de premsió i decoració, adaptats a una gamma de recipients molt àmplia, gens normalitzada i amb acabats menys acurats. També s'introdueix la fibra vegetal com a desgreixant, circumstància que possiblement incidí en l'estalvi de combustible durant la cocció dels recipients³². Finalment, hi ha la generalització de les coccions obertes. Una tònica semblant presenta l'equipatge lític³³, amb la inclusió de nous tipus (contrapesos) vinculats amb noves àrees productives (tèxtil), la diversificació de la funcionalitat i un increment quantitatiu de productes per unitat espacial. Probablement, bona part d'aquests canvis dins l'àmbit formal i funcional tenen molt a veure amb el pes decisiu que pren l'agricultura de secà, fonamentalment d'ordi (*Hordeum vulgare*), però també de civada (*Avena sp*)³⁴. Això s'ha d'associar amb un augment exponencial de la capacitat d'emmagatzematge i del desenvolupament de relacions asimètriques de producció i consum.

Fins fa poc pensàvem que, entre la fi del món talaiòtic i el sorgiment d'aquesta nova societat posttalaiòtica, Son Forners podria haver romàs abandonat durant un cert

²⁹ DELGADO, 2008.

³⁰ LULL *et al.*, 2001, p. 86-95.

³¹ PALOMAR, 2005; AMENGUAL i PALOMAR, 2008.

³² Ara també més diversificat (54% de *Pins halepensis* enfront del 41% d'*Olea europaea*) (PIQUÉ i NOGUERA, 2002: taula 1). Val a dir, però, que la fusta emprada com a material de construcció en les vivendes posttalaiòtiques, segons els carbons analitzats, es únicament pi.

³³ DELGADO, 2008, p. 471-473.

³⁴ Segons les anàlisis de Hans P. Stika.

temps. La qüestió era difícil de resoldre perquè totes les datacions de ^{14}C se situaven en el tram de la corba de calibració mancat de precisió³⁵. Una altra problemàtica afectava la consideració de la murada que havíem detectat a la part més alta de la finca (figura 1) i que tanca un espai d'uns 6000 m² amb abundància de restes arqueològiques visibles en superfície. La seva posició perifèrica respecte a l'assentament talaiòtic plantejava una evident manca de vinculació, però ignoràvem en quin moment hauria estat bastida. La creació de dispositius de defensa i el trasllat del poblat a la part més alta de la finca podia entendre's com a part del procés de crisi de la societat talaiòtica abans del seu col·lapse definitiu, però també com un tret propi del nou món que sorgí de les seves cendres.

Atès que arreu de Mallorca hi ha prou referències de nivells d'incendi segellant dipòsits talaiòtics³⁶, que les murades formen part del paisatge de molts poblats³⁷ i que la continuïtat dels assentaments perdura fins al canvi d'era, resultava evident que la problemàtica plantejada a Son Forners ultrapassava les vicissituds d'un jaciment concret i s'inseria en un marc de canvi històric a escala insular.

Amb aquests antecedents, plantejarem l'excavació de la zona G (figura 4)³⁸ i allà va ser on recuperarem la seqüència estratigràfica que necessitàvem per superar les limitacions del ^{14}C . Aprofitant la paret interna de la murada, trobarem part d'un recinte (sector G1, HPT5) dotat d'una foganya i d'un equipatge ceràmic amb les mateixes característiques documentades a les habitacions posttalaiòtiques conegudes. El seu ús va ser datat amb fiabilitat al primer quart del segle V cal ANE. La construcció de la murada, per tant, datava d'un moment necessàriament anterior. L'altra fita important la trobarem en el mateix adossament de la murada a un recinte de planta rectangular bastit amb potents murs ciclopis i amb una funcionalitat de caire domèstic (G4), la construcció del qual havia de ser necessàriament anterior. Les mostres analitzades per datar la murada i el G4 tornaren a situar-se en l'interval d'imprecisió de la corba de calibració, però sabem que la primera havia estat bastida després del segon. L'estudi dels artefactes del G4, especialment l'equipatge ceràmic³⁹, oferí la clau per aclarir la qüestió. La seva caracterització s'allunyava de les produccions talaiòti-

³⁵ Tram anomenat *meseta de Hallstatt*, perquè els valors centrals de les determinacions se situen aproximadament entre el 600 i el 490 (en termes convencionals, no en anys calendàrics). Cal tenir present, però, que si la desviació estàndard és superior a ± 20 , els valors centrals anteriors o posteriors a l'interval esmentat també poden veure's afectats.

³⁶ COLOMINAS, 1920a [Talaia Juana, talaiot del poblat des Antigors (ses Salines), talaiots A i B de Capocorb Vell (Llucmajor), talaiot des Velar (Sencelles)]; AMORÓS 1929a [talaiot des Rafal Cagolles (Manacor)]; Rosselló Bordoy, 1962 [talaiot des Vincle Vell (Palma)]; Rosselló Bordoy i Camps, 1971 [talaiot aïllat de Son Serralta (Puigpunyent)]; PONS, 1999 [habitació aferrada al talaiot de ses Talaies de Can Jordi (Santanyi)]. Les darreres intervencions als talaiots de Son Fred i Cas Canar (ambdós a Sencelles) confirmen el mateix (Aramburu-Zabala, *com. pers.*).

³⁷ Per exemple a ses Païsses (Artà), es Pou Salat (Porreres), Puig de sa Morisca (Calvià), es Antigors (ses Salines), es Pedregar (Llucmajor) o s'Illot (Sant Llorenç des Cardassar).

³⁸ LULL *et al.*, 2002 i 2003.

³⁹ AMENGUAL, 2006

ques i, en canvi, mostrava més similituds amb els únics contextos que coneixem a Mallorca on la seqüència estratigràfica indica una situació de posterioritat clara respecte als nivells talaiòtics⁴⁰.

Aquesta investigació comprèn l'anàlisi combinada d'evidències estratigràfiques i paral·lelismes tipològics (arquitectura i ceràmica). Les principals conclusions d'aquesta investigació assenyalen que, a partir de mitjan segle VI, amb els poblats talaiòtics arrasats, s'obrí un lapse temporal, segurament molt breu, que comença a manifestar els primers indicis de canvi⁴¹. Aquesta nova societat posttalaiòtica, diversa i polimorfa, a certs llocs ha de menester tancar els recintes per protegir-se dels conflictes amb altres pobles. Inaugura l'ús extensiu dels grans ortostats verticals per bastir fortificacions⁴² i edificis⁴³, obre patis a cel obert a l'interior dels recintes habitats i reprèn, tal vegada ja des d'inicis del segle VI, les tradicions funeràries⁴⁴. Es consolida definitivament a partir del segle V i manté la seva autonomia política formal fins a l'any 123 ANE, quan es produeix l'annexió a l'estat romà republicà.

L'abast d'aquest panorama presenta qüestions encara difícils de resoldre a Son Forners, perquè la major part del poblat conegut fins al moment roman a l'àrea d'extramurs. Hom pot anticipar que les desigualtats socials i les divisions dins de la comunitat prendrien un caire del tot irreversible amb la inclusió definitiva, ja en ple segle IV, dins l'òrbita dels interessos comercials i militars punicoebussitans. El poblat, almanco en aquest sector, tampoc no renunciaria als espais públics de reunió i mobilització de béns (remodelació del T3), però segurament dins d'un marc molt allunyat dels sistemes de redistribució i reciprocitat imperants en època talaiòtica.

Agraïments

El treball de recerca a Son Forners ha comptat, des dels seus inicis, amb el suport constant de l'Ajuntament de Montuïri, actualment entitat tutelar del Museu Arqueològic de Son Forners, després de l'etapa inaugural a càrrec de la Fundació Son Fornés. Des de l'any 2002, les campanyes d'excavació han estat finançades mitjançant convenis de col·laboració amb el Consell de Mallorca. Els projectes oficials en els quals s'inte-

⁴⁰ Ens referim, concretament, al nivell superior del tall 15 (*Fundcomplex* 10), el nivell gris del tall 14 (*Fundcomplex* 4) i els estrats 4, 3 i 2 de l'habitació del tall 19, tots ells al jaciment de s'Illot (Pingel, 1969, Frey, 1968 i Krause 1978). Per a una discussió detallada del tema vegi's LULL *et al.*, 2008, p. 48-60.

⁴¹ Materialitzats als edificis G4 de Son Forners, Alfa de Son Ferragut –Sineu– (CASTRO *et al.*, 2005), 25 de ses Païsses (ARAMBURU-ZABALA i RIERA, 2006) i als nivells de s'Illot abans esmentats (nota 35).

⁴² Amb exemples a ses Païsses, s'Illot o ses Talaies de Can Jordi.

⁴³ El primer exemple d'una tradició que comprèn els anomenats *santuaris* mallorquins es troba al mateix edifici Alfa de Son Ferragut.

⁴⁴ Al llarg del període Talaiòtic, i a diferència del que succeeix a Menorca, les evidències d'enterraments són excepcionals al conjunt de l'illa.

gra el programa de recerca a Son Forners són els finançats per l'Agència de Gestió d'Ajuts Universitaris i de Recerca-AGAUR de la Generalitat de Catalunya (Programa Beatriu de Pinós 2005BP-A10094; Projecte de Recerca Batista i Roca 2007PBR18 i 2008PBR47; Grup de Recerca Consolidat 2005SGR01025).

Bibliografia

- AMENGUAL, P. M. (2006). *L'edifici G4 de Son Fornés (Montuïri, Mallorca)*. Treball d'Investigació de Tercer Cicle, inèdit, Universitat Autònoma de Barcelona.
- AMENGUAL, P. M., et al. (2007). «El Talaiot 3 de Son Fornés (Montuïri, Mallorca). Dades preliminars», *Mayurqa* (en premsa).
- AMENGUAL, P. i PALOMAR, B. (2008). «Canvis tecnològics en la producció ceràmica a l'illa de Mallorca durant el I mil·lenni ane». A: MIÑARRO, M. i VALENZUELA, S. (eds.), *Actes del I Congrés de Joves Investigadors en Arqueologia dels Països Catalans: la protohistòria als Països Catalans*. Barcelona: Àrea d'Arqueologia, Universitat de Barcelona («Arqueo Mediterrània», 10), p. 177-185.
- AMORÓS, L. (1929). «El talaiot d'es Rafal Cagolles (Manacor)», *BSAL* [Palma], XXII, p. 196-198.
- ARAMBURU-ZABALA, J. (1998). *El patrón de asentamiento de la cultura talayótica de Mallorca*. Palma: El Tall.
- ARAMBURU-ZABALA, J. (2004). *Mallorca arqueològica. Contribució a l'inventari de jaciments*. CD-Rom. Palma: Consell de Mallorca.
- ARAMBURU-ZABALA, J. i RIERA, D. (2006). *Ses Païsses (Artà). Talaiots i Murades*. Palma: El Tall.
- CASTRO, P.V. et al. (2003). *Mujeres y hombres en espacios domésticos: trabajo y vida social en la Prehistoria de Mallorca (c. 700-500 cal ANE). El Edificio Alfa del Puig Morter de Son Ferragut (Sineu, Mallorca)*. Oxford: British Archaeological Reports. International Series, 1162
- COLOMINAS, J. (1920). «L'Edat del Bronze a Mallorca». *Anuari de l'Institut d'Estudis Catalans* [Barcelona], VI, p. 555-573.
- DELGADO, S. (2008). *Prácticas económicas y gestión social de recursos (macro)líticos en la Prehistoria Reciente (III-I milenios AC) del Mediterráneo occidental*. Tesi Doctoral inèdita, Universitat Autònoma de Barcelona.
- ENCINAS, J. A. (2006). *Relación inventarial de subterráneos naturales de las Illes Balears*. Pollença: Ed. JAES.
- ENCINAS, J. A. (2007). *La incidencia antrópica en las cavernas baleáricas*. Pollença: Ed. JAES («Tarsilbet», IV).
- FERRES, LI. (1984). «Ensayo de reconstrucción del paleoambiente». A: GASULL, P et al. *Son Fornés I: La fase talayótica*. Oxford: British Archaeological Reports. International Series, 209, apèndix 4, p. 131-135.
- FREY, O. H. (1968). «Zweiter Bericht über die Untersuchungen in der Talayot-siedlung von S'Illot (San Lorenzo, Mallorca)». *Madriider Mitteilungen* [Madrid], 9, p. 63-75.
- GASULL, P. et al. (1981). «Procesos de trabajo en la construcción del talaiot nº 1 de Son Fornés (Montuïri, Mallorca)», *Pyrenae* [Barcelona], 17-18, p. 211-230.
- GASULL, P. et al. (1984). *Son Fornés I: La fase talayótica*. Oxford: British Archaeological Reports. International Series, 209.
- GASULL, P. et al. (1984). «La habitación nº 5 de Son Fornés (Montuïri-Mallorca): modelo de una vivienda talayótica». A: CHAPMAN, R. W. et al. *The Deya Conference of Prehistory*. Oxford: British Archaeological Reports. International Series, 229, p. 1259-1297.
- GASULL, P. et al. (1984). «Estudio comparativo de los Talaiots 1 i 2 de Son Fornés (Montuïri-Mallorca)». A: CHAPMAN, R. et al. *The Deya Conference of Prehistory*. Oxford: British Archaeological Reports, International Series, 229, p. 1239-1257.
- GILI, S. (1995). *Territorialidades de la Prehistoria Reciente Mallorquina*. Tesi doctoral inèdita, Universitat Autònoma de Barcelona.

- GUERRERO, V. M. (2007). *Prehistoria de las Islas Baleares. Registro Arqueológico y Evolución Social antes de la Edad del Hierro*. Oxford: British Archaeological Reports International Series 1690.
- IGME (1992). *Mapa Geológico de España, E 1:50.000*. Madrid: Ministerio de Industria y Energía.
- KRAUSE, G. (1978). «Bericht über die fünfte Grabungskampagne in der Talayotsiedlung von S'Illot (San Lorenzo, Mallorca)». Madrid: *Madrider Mitteilungen*, 19, p. 77-88.
- LULL, V. et al. (2001). *La prehistòria de les Illes Balears i el jaciment arqueològic de Son Fornés (Montuïri, Mallorca)*. Barcelona: Fundació Son Fornés.
- LULL, V. (2002). *Memòria de la 9ª campanya d'excavacions (juny-juliol de 2002) al jaciment arqueològic de Son Fornés (Montuïri, Mallorca)*. Memòria inèdita, Consell de Mallorca.
- LULL, V. et al. (2003). *Memòria de la 10ª campanya d'excavacions (juliol de 2003) al jaciment arqueològic de Son Fornés (Montuïri, Mallorca)*. Memòria inèdita, Consell de Mallorca.
- LULL, V. et al. (2005). *Memòria de la 11ª campanya d'excavacions (juliol de 2005) al jaciment arqueològic de Son Fornés (Montuïri, Mallorca)*. Memòria inèdita, Consell de Mallorca.
- LULL, V. et al. (2006). *Memòria de la 12ª campanya d'excavacions (juliol de 2006) al jaciment arqueològic de Son Fornés (Montuïri, Mallorca)*. Memòria inèdita, Consell de Mallorca.
- LULL, V. et al. (2008). *Cerámica talayótica. La producción alfarera mallorquina entre ca. 900 y 550 antes de nuestra era*. Barcelona: Edicions Bellaterra («Arqueoecologia Social Mediterrània», 1).
- LULL, V. et al. (2008). *Memòria de la 13ª campanya d'excavacions (juny-juliol de 2008) al jaciment arqueològic de Son Fornés (Montuïri, Mallorca)*. Memòria inèdita, Consell de Mallorca.
- MASCARÓ, J. (1967). *Monumentos prehistóricos y protohistóricos de Mallorca*. Palma: Ministerio de Educación y Ciencia.
- MASCARÓ, J. (1967). *Corpus de Toponimia de Mallorca. Tomo V. Talaiot*. Palma: Gráficas Miramar.
- MICÓ, R. (2005). *Cronología absoluta y periodización de la Prehistoria de las Islas Baleares*. Oxford: British Archaeological Reports, International Series, 1373.
- MICÓ, R. (2006). «Radiocarbon dating and Balearic Prehistory: reviewing the periodization of the Prehistoric sequence», *Radiocarbon*, 48(3), p. 421-434.
- PALOMAR, B. (2005). *La ceràmica posttalaiòtica de Mallorca. Significació econòmica i social dels canvis en el procés productiu entre c. 450-250 cal ANE. El cas de Son Fornés, Montuïri*. Tesi doctoral. Departament de Prehistòria, Universitat Autònoma de Barcelona [URL <http://www.tdx.cat/TDX-0221107-122929>].
- PIQUÉ, R. i NOGUERA, M. (2002). «Landscape and management of forest resources in the Balearic Islands during the II-I millennium BCE». A: WALDREN, W.H. i ENSENYAT, J.A. (eds.). *World Islands in Prehistory. International Insular Investigations. V Deia International Conference of Prehistory*. Oxford: British Archaeological Reports. International Series 1095, p. 292-300.
- PONS, G. (1999). *Anàlisi espacial del poblament al Pretalaiòtic final i Talaiòtic I de Mallorca*. Palma: Consell Insular de Mallorca («Col·lecció La Deixa», 2).
- ROSSELLÓ, G. (1962). *Excavaciones en Es Vinçle Vell, Palma de Mallorca*. Madrid: Excavaciones Arqueológicas en España, 15.
- ROSSELLÓ, G. i CAMPS, J. (1971). «Excavaciones en los talaiots de «Son Serralta» (Puigpunyent, Mallorca)». *Noticiario Arqueológico Hispánico*, XV, p. 5-28.

Annex

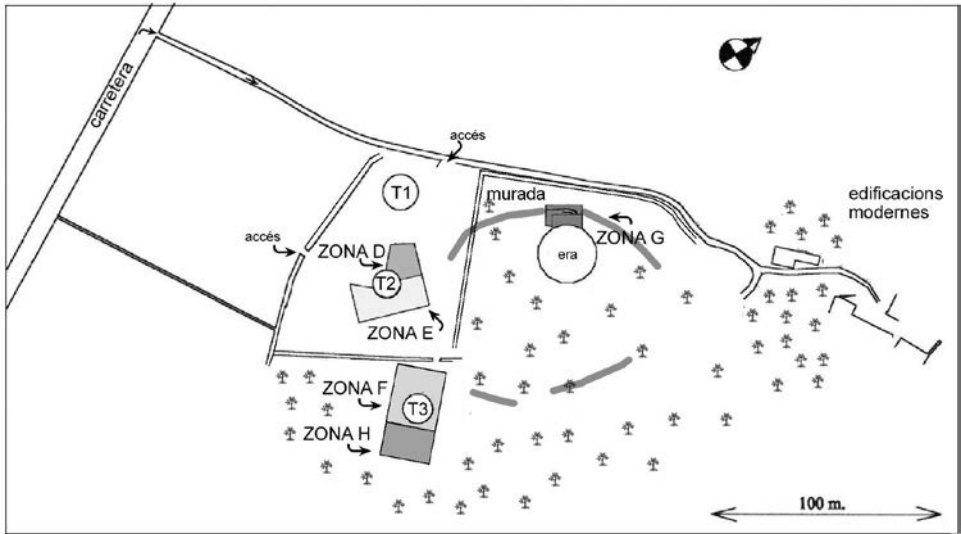

Figura 1. Situació de les zones excavades des de la creació del Museu Arqueològic de Son Fornés.

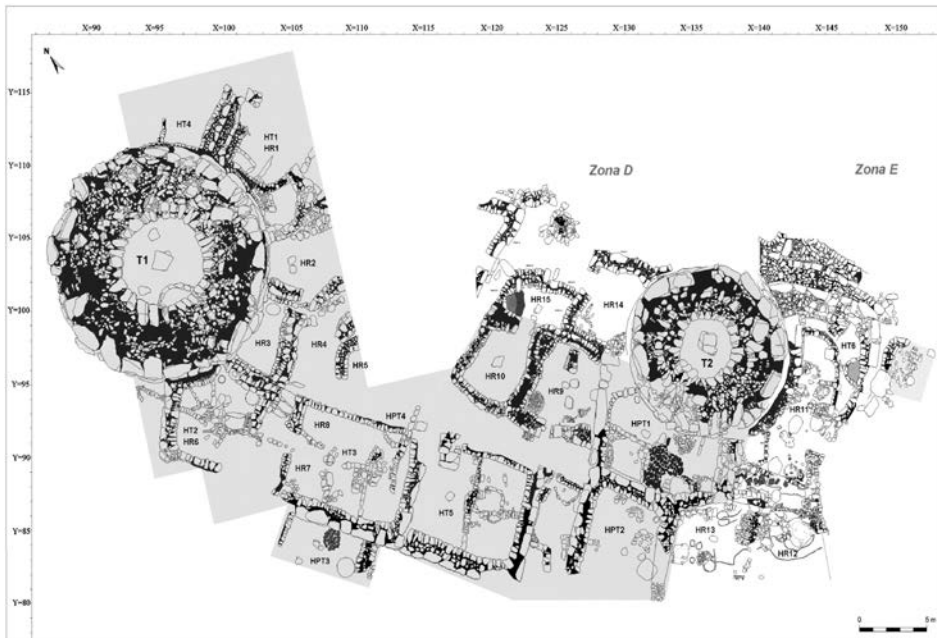

Figura 2. Àrea central definida pels talaiots 1 i 2. Trama grisa: excavacions entre 1975 i 1988.

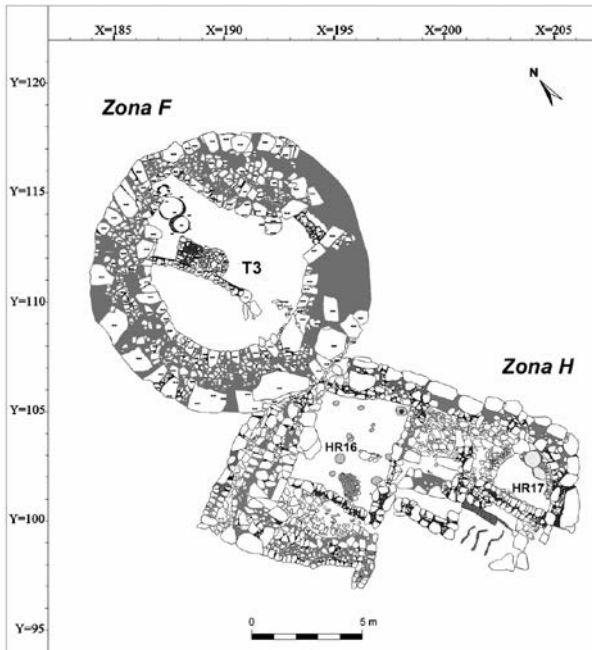

Figura 3. Zones F i H.

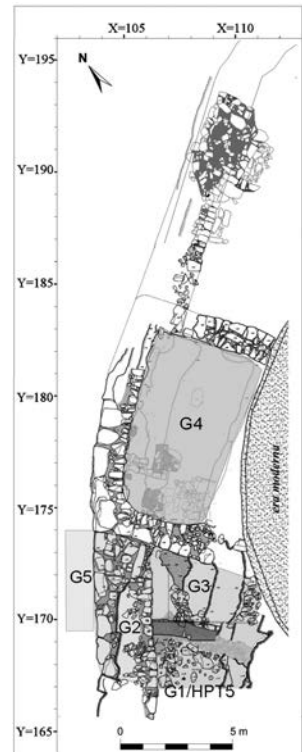

Figura 4. Zona G.

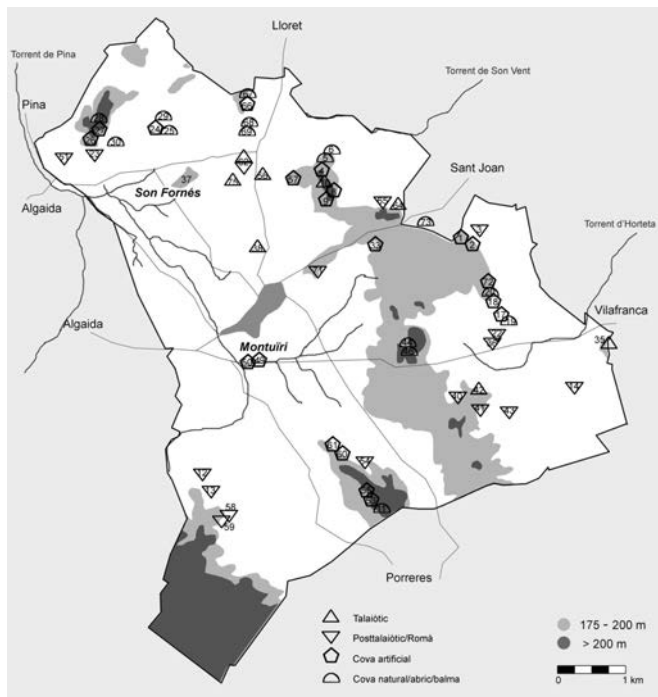

Figura 5. Jaciments i llocs d'interès arqueològic de Montuiri.

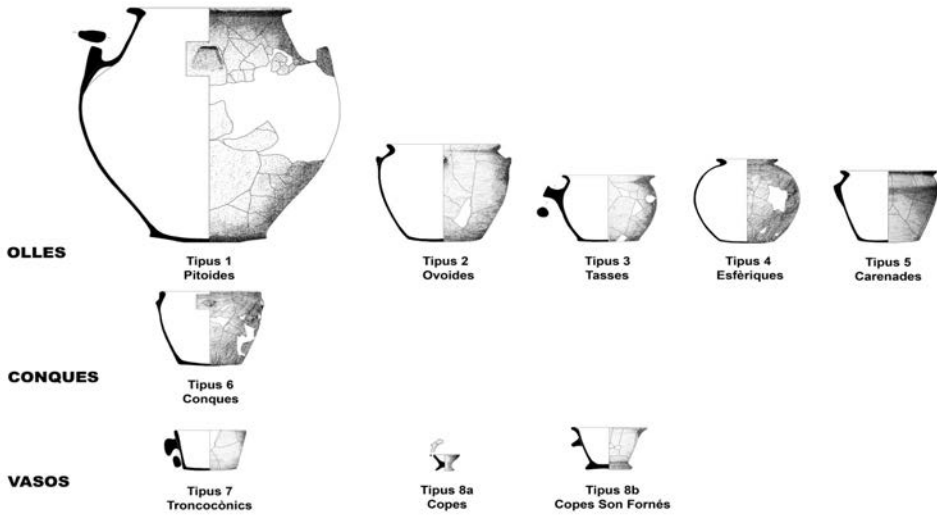

Figura 6. Tipologia de la ceràmica talaiòtica mallorquina (Lull *et alii* 2008).

Campanya	Any	Tall/Zona	Estructures		
			Talaiòtiques	Posttalaiòtiques	Clàssiques
1	1975	Tall 1	HT1		HR1
2	1976	Talls 9/12	T1		
3	1977	Talls 8 i 14		HPT3	HR2, HR3
4	1978	Talls 2, 6, 7, 13, 15 i 16	HT2, HT3, HT4		HR3, HR4, HR6, HR7, HR8
5	1979	Zona A	HT3, HT5	HPT4	HR4, HR5, HR8
6	1981	Zona B, T2	T2, HT5		
7	1983 1985	Zona C		HPT1, HPT2	
8	1988	Tall 14 bis, Zona D		HPT3	HR9 (D1) HR10 (D2)
9	2002	Zones D, E, F i G	T3	Murada G4, HPT5 (G1), T3	HR11 (E1) HR14 (D3) HR15 (D4)
10	2003	Zones E, F i G	T3, HT6 (E2)	G4, T3	HR12 (E3E) HR13 (E3W)
11	2005	Zona H			HR16 (H/C) HR17 (H/S)
12	2006	Zona E	HT6		
13	2008	Zona D	HT7		HR2, D6

Taula 1. Relació de les estructures excavades fins a l'any 2008. Període Talaiòtic: ca. 900-550 cal ANE; període Posttalaiòtic: ca. 550-250 cal ANE; període Clàssic: 250/200 ANE - 50 ANE/50 DNE.